

ROCZNIK TOMISTYCZNY

5 (2016)

Profesorowi Mieczysławowi Gogaczowi
w dziewięćdziesięciolecie urodzin

ROCZNIK TOMISTYCZNY

5 (2016)

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHE JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY

5 (2016)

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzusi (sekretarz / secretary), Maciej Słęcki, Magdalena Płotka (zastępca redaktora naczelnego / deputy editor), Anna Kazimierczak-Kucharska, Dawid Lipski, Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Antoni B. Stępień, Sławomir Sobczak, Arkady Rzegocki, Andrzej Maryniarczyk, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Marie-Dominique Goutierre, Mieczysław Gogacz, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Artur Andrzejuk, Anton Adam.

RECENZENCI / REVIEWERS

Antoni B. Stępień, Paul J. Cornish, Tomasz Pawlikowski, Marie-Dominique Goutierre, Piotr Mazur, Grzegorz Hołub, Andrzej Jonkisz, Marek Prokop

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Elżbieta Pachciarek (j. polski), Bernice McManus-Falkowska, Magdalena Płotka (j. angielski), Hildburg Heider (j. niemiecki), Christel Martin, Iwona Bartnicka, (j. francuski), Michał Zembrzusi (greka, łacina)

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Maciej Głowacki

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2016

ISSN 2300-1976

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2 05-806 Komorów POLSKA

Druk i dystrybucja:

WYDAWNICTWO von borowiecky

05-250 Radzymin

ul. Korczaka 9E

tel./fax (0 22) 631 43 93, tel. 0 501 102 977

www.vb.com.pl e-mail: ksiegarnia@vb.com.pl

WYDAWNICTWO
von borowiecky

Spis treści

Od Redakcji.....	11
Mieczysław Gogacz.....	13
Arkady Rzegocki Professor Wojciech Falkowski – Sarmatian and gentleman	17
Ignacy Dec Z moich spotkań z prof. Mieczysławem Gogaczem.....	21
Maciej Stęcki Wykaz publikacji profesora Mieczysława Gogacza z lat 2006-2014 oraz uzupełnienia i poprawki do wykazu z lat 1998-2001.....	29
Mieczysław Gogacz Qu'est-ce que la réalité?	33
Artur Andrzejuk Koncepcja istnienia w ujęciu Mieczysława Gogacza. Przyczynek do dziejów formowania się tomizmu konsekwentnego	45

Rozprawy i artykuły

Michał Zembrzuski Prawda o intelekcie. Mieczysława Gogacza rozumienie intelektu możliwościowego i czynnego	75
Agnieszka Gondek Pedagogika Mieczysława Gogacza – propozycja realistycznego wychowania i wykształcenia na tle współczesnej pedagogiki zorientowanej idealistycznie	91
Ewa A. Pichola Niekonsekwentne serce fenomenologa wobec serca konsekwentnego tomisty. Porównanie koncepcji serca Dietricha von Hildebranda z mową i słowem serca Mieczysława Gogacza.....	113
Bożena Listkowska Stosunek do samego siebie a poczucie szczęścia w ujęciu Ericha Fromma i Mieczysława Gogacza. Studium porównawcze	131
Michał Głowala Istnienie i życie. Uwagi na marginesie zasady <i>vivere viventibus est esse</i>	149
Richard Zan Gott ist die Umwelt des Menschen. Über die Gotteserkenntnis nach Thomas von Aquin.....	165
Artur Andrzejuk Problem źródeł Tomaszowej koncepcji esse jako aktu bytu	173
Magdalena Płotka Tomasz z Akwinu o życiu czynnym i kontemplacyjnym	189
Izabella Andrzejuk L'amitié dans les textes de Thomas d'Aquin.....	203

Paulina Biegaj	
„Serca świętych zwrócone ku prawu Bożemu”. Biblijno-filozoficzne podstawy wykładni prawa Bożego w nauce św. Tomasza z Akwinu	219
Grzegorz Hołub	
Potencjalność embrionu a koncepcja duszy ludzkiej.....	235
Jacek Grzybowski	
Czy relacja – najślabszy rodzaj bytowości w metafizyce św. Tomasza – może stanowić fundament realnego bytu narodu?	247
Anna Mandrela	
Krytyka koncepcji reinkarnacji w <i>Summa contra Gentiles</i> św. Tomasza z Akwinu	263
Kamil Majcherek	
Tomasz z Akwinu i William Ockham o celowości świata natury.....	277
Dawid Lipski	
Problematyka istnienia i istoty w poglądach Tomasza z Sutton.....	291
Tomasz Pawlikowski	
Problem subsystemy w <i>Logice</i> Marcina Śmigleckiego	305
Jan Pociąg	
Piotra Semenienki próba odnowy filozofii klasycznej.....	329
Maria Bouzyk	
Jacek Woroniecki o modlitwie jako czynnika doskonalącym naturę człowieka.....	357

Sprawozdania i recenzje

Anna Kazimierczak-Kucharska	
Warszawscy tomiści na X Polskim Zjeździe Filozoficznym – Poznań, 15-19 września 2015 roku.....	377
Piotr Roszak	
Sprawozdanie z 5. Międzynarodowej Konferencji <i>The Virtuous Life. Thomas Aquinas on the Theological Nature of Moral Virtue</i> , Thomas Institute, Utrecht (Holandia) 16-19 grudnia 2015 r	383
Michał Zembruski	
Sprawozdanie z sympozjum ku czci św. Tomasza z Akwinu w rocznicę jego śmierci – 9 marca 2016 roku	389
Izabella Andrzejuk	
Tomizm na konferencji <i>Filozoficzne aspekty mistyki</i> – 15 kwietnia 2016.....	393
Artur Andrzejuk	
Tomizm fenomenologizujący Antoniego B. Stępnia. Recenzja: 1) A. B. Stępień, <i>Studia i szkice filozoficzne</i> , t. 1, do druku przygotował A. Gut, Lublin 1999; 2) A. B. Stępień, <i>Studia i szkice filozoficzne</i> , t. 2, do druku przygotował A. Gut, Lublin 2001; 3) A. B. Stępień, <i>Studia i szkice filozoficzne</i> , t. 3, do druku przygotował R. Kryński, Lublin 2015	397
Dawid Lipski	
Recenzja: Tomasz z Akwinu, <i>Komentarz „O pamięci i przypominaniu”</i> , przekład i opracowanie Michał Zembruski, w: <i>Opera philosophorum medii aevi. Textus et studia</i> , t.13, Warszawa 2012.	407

Artur Andrzejuk

Recenzja: Michał Zembrzusi, *Od zmysłu wspólnego do pamięci i przypominania. Koncepcja zmysłów wewnętrznych w teorii poznania św. Tomasza z Akwinu*, Wydawnictwo Campidoglio, Warszawa 2015, stron 324.....411

Artur Andrzejuk

Un « thomisme gay » du Père Oliva. Recenzja: Adriano Oliva, *Amours. L'Église, les divorcés remariés, les couples homosexuels*, Paris 2015, pp 166. 417

Artur Andrzejuk

Recenzja: Arkadiusz Gudaniec, *Paradoks bezinteresownej miłości. Studium z antropologii filozoficznej na podstawie tekstów św. Tomasza z Akwinu*, Lublin 2015. 427

Artur Andrzejuk

Recenzja: Paweł Gondek, *Projekt autonomicznej filozofii realistycznej. Mieczysława A. Krąpca i Stanisława Kamińskiego teoria bytu*, Lublin 2015, ss. 316.....433

Polemiki i dyskusje

Kilka słów o tomizmie konsekwentnym, jego historii i głównych założeniach z prof. Mieczysławem Gogaczem rozmawia Bożena Listkowska..... 441

Piotr Moskal

Kilka uwag w związku z recenzją dr Izabelli Andrzejuk mojej książki *Traktat o religii*.....447

Izabella Andrzejuk

Odpowiedź na uwagi ks. prof. Piotra Moskala odnośnie do recenzji książki: *Traktat o religii*..... 455

Nota o autorach.....463

Table of Contents

Editorial	11
Mieczysław Gogacz.....	13
Arkady Rzegocki Professor Wojciech Falkowski - Sarmatian and gentleman.....	17
Ignacy Dec From my meetings with prof. Mieczyslaw Gogacz	21
Maciej Stęcki List of publications of Professor Mieczyslaw Gogacz in 2006-2014 as well as additions and amendments to the list of 1998-2001	29
Mieczysław Gogacz What is reality?	33
Artur Andrzejuk The Conception of Existence According to Mieczyslaw Gogacz. A Contribution to the History of Consequential Thomism's Formation	45

Dissertations and articles

Michał Zembrzusi Truth about intellect. Understanding of possible and agent intellect in the thought of Mieczysław Gogacz.....	75
Agnieszka Gondek Pedagogy of Mieczyslaw Gogacz - a proposal of realistic education in the context of idealistically oriented modern pedagogy.....	91
Ewa A. Pichola Inconsequent Heart of the Phenomenologist in the light of Consequent Heart of the Thomist. Comparison of Dietrich von Hildebrand's Concept of the Heart to Mieczysław Gogacz's Speech and Voice of the Heart	113
Bożena Listkowska Attitude towards self and the sense of happiness according to Erich Fromm and Mieczyslaw Gogacz. Comparative study.....	131
Michał Głowala Actual Existence and Life. Some Remarks on <i>vivere viventibus est esse</i>	149
Richard Zan God as the environment for man. The knowledge of God in account of St. Thomas Aquinas.....	165
Artur Andrzejuk The Problem of Sources of Thomas' Concept of esse as the Act of Being	173
Magdalena Płotka Thomas Aquinas on active and contemplative life	189
Izabella Andrzejuk Friendship (<i>amicitia</i>) in Thomas Aquinas' texts	203

Paulina Biegaj	
"The hearts of the saints turned to the law of God." Biblical - philosophical basis of interpretation of the law of God in the philosophy of St. Thomas Aquinas.....	219
Grzegorz Hołub	
The Potentiality of Embryo and the Concept of Human Soul	235
Jacek Grzybowski	
Can relation that has the weakest kind of being in St. Thomas' metaphysics constitute a foundation for the real being of a nation?	247
Anna Mandrela	
Critique of the theory of reincarnation in <i>Summa contra Gentiles</i> by St. Thomas Aquinas.....	263
Kamil Majcherek	
Thomas Aquinas and William of Ockham on the purposefulness of the natural world	277
Dawid Lipski	
The problem of the existence and essence in the views of Thomas of Sutton.....	291
Tomasz Pawlikowski	
The problem of Subsistence in <i>The Logic</i> of Marcin Śmiglecki.....	305
Jan Pociąg	
Piotr Semenenko's Attempt of Renewing of Classical Philosophy	329
Maria Boużyk	
Jacek Woroniecki on Prayer as a Factor Improving Human Nature	357

Reports and Reviews

Anna Kazimierczak-Kucharska	
Warsaw Thomists on the X Polish Congress of Philosophy - Poznan, 15-19 September 2015.....	377
Piotr Roszak	
Report of the 5th International Conference „The Virtuous Life. Thomas Aquinas on the Theological Nature of Moral Virtue”, Thomas Institute, Utrecht (Netherlands), 16-19 December 2015.	383
Michał Zembrzusi	
The report of the symposium in honor of St. Thomas Aquinas on the anniversary of his death - 9 March 2016	389
Izabella Andrzejuk	
Thomism at the conference "Philosophical aspects of mysticism" - 15 April 2016.....	393
Artur Andrzejuk	
Phenomenologising Thomism of Antoni B. Stepien. Review: 1) A. B. Stepien, <i>Philosophical Studies and Sketches</i> , ed. A. Gut, vol. 1, Lublin 1999; 2) A. B. Stepien, <i>Philosophical Studies and Sketches</i> , ed. A. Gut, vol. 2, Lublin 2001; 3) A. B. Stepien, <i>Philosophical Studies and Sketches</i> , ed. R. Kryński, Vol. 3, Lublin 2015.	397

Dawid Lipski	
Review: Thomas Aquinas, <i>Commentary on "The memory and remembering"</i> , transl. Michał Zembrzuski in <i>Opera philosophorum medii aevii. Textus et studia</i> , vol.13, Warsaw 2012.....	407

Artur Andrzejuk	
Review: Michał Zembrzuski, <i>From common sense to the memory and recollection. The concept of internal sense in the theory of knowledge of St. Thomas Aquinas</i> , Campidoglio, Warsaw 2015, pp. 324.....	411

Artur Andrzejuk	
Un « thomisme gay » du Père Oliva. Review: Adriano Oliva, <i>Amours. L'Église, les divorcés remariés, les couples homosexuels</i> , Paris 2015, pp. 166.	417

Artur Andrzejuk	
Review: Arkadiusz Gudaniec, <i>Paradox of selfless love. The study of philosophical anthropology in texts of St. Thomas Aquinas</i> , Lublin 2015.....	427

Artur Andrzejuk	
Review: Paweł Gondek, <i>Project of autonomous realistic philosophy. Mieczysław A. Krąpiec's and Stanisław Kaminsky's theory of being</i> , Lublin 2015, pp. 316..	433

Controversy and Discussions

A few words on consequent Thomism, its history and the major assumptions - Bożena Listkowska is interviewing Professor Mieczysław Gogacz.....	441
---	-----

Piotr Moskal	
Some remarks on Izabella Andrzejuk's review of my book <i>Treaty on religion</i>	447

Izabella Andrzejuk	
The response of the remarks of Fr. prof. Piotr Moskal regarding the review of the book: <i>The Treatise on Religion</i>	455

Note about authors.....	463
-------------------------	-----

Tomasz z Akwinu i William Ockham o celowości świata natury

Słowa kluczowe: celowość, filozofia natury, Tomasz z Akwinu, William Ockham

I. Wstęp

Celem tego artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytanie: czy (a jeśli tak, to do jakiego stopnia) filozofia Williama Ockhama stanowi dekonstrukcję myśli Tomasza z Akwinu, jeśli idzie o zagadnienie przyczynowości celowej? Jest to – jak się wydaje – jeden z najważniejszych tematów poruszanych w średniowiecznej filozofii i teologii. Skupimy się właściwie tylko na pewnym jego wycinku, a mianowicie: na pytaniu o to, czy również byty naturalne (przez które będę to rozumiał byty pozbawione rozumu) działają ze względu na pewien cel.

Potocznie uważa się, że jednym ze znaków narodzin filozofii nowożytnej

jest usunięcie przyczynowości celowej z wyjaśniania działania natury na rzecz czysto mechanistycznego modelu wszechświata. Takie stwierdzenie jest nieuprawnioną generalizacją, ponieważ wielu ważnych myślicieli nowożytnych, także tych związanych z fenomenem znanym jako „rewolucja naukowa”, wcale nie odrzuciło odwoływania się do przyczynowości celowej – wręcz przeciwnie, Gassendi, Boyle, Newton i Leibniz odwoływali się do niej również w wyjaśnieniach nauk o naturze¹. Natomiast jest prawdą, że kilku innych myślicieli, takich jak (Francis) Bacon, Kartezjusz i Spinoza, uczyniło usunięcie

Mgr Kamil Majcherek, doktorant w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

¹ Przydatne streszczenie rozwoju zagadnienia celowości można odnaleźć w pracy M. R. Johnsona, *Aristotle on Teleology*, Oxford University Press, Oxford 2005, s. 16-35.

przyczynowości celowej z porządku wyjaśnień naukowych jednym ze swych flagowych postulatów².

Zadaniem, którego chcemy się w niniejszym artykule podjąć, jest przyjrzenie się temu, jaką rolę odegrała filozofia natury Ockhama w przejściu od koncepcji Tomasza, która – jak się zaraz okaże – mówi o powszechnym ukierunkowaniu

celowościowym, dotyczącym również świata natury, do owych antyfinalistycznych koncepcji nowożytnych. Często patrzy się na Ockhama jako na swego rodzaju myśliciela prenowożytnego, będącego jednocześnie znakiem schyłku scholastyki. Postaramy się zastanowić, czy opinia ta jest uzasadniona, jeśli idzie o zagadnienie celowości natury³.

2. Tomasz z Akwinu: „kosmiczna teleologia”

Określeniem szczególnie właściwym do opisu koncepcji Tomasza wydaje się to, którym Robert Pasnau posłużył się do opisu koncepcji Awicenny: jest to „kosmiczna teleologia”, czyli wizja świata, który w całości – a także w swych częściach – jest ukierunkowany celowościowo: przez Boga i na Boga⁴. Tomasz przejmując i rozwija tezy metafizyczne Pseudo-Dionizego Areopagity, który z kolei dokonał syntezy perypatetyckich i neoplatonickich teorii przyczynowości,

twierdząc, iż Bóg stanowi przyczynę sprawczą (stwarzającą wszystkie byty, które odeń niejako „wypływają”), przyczynę wzorczą (zawierającą w sobie w sposób pełny i zjednoczony wszystkie doskonałości rozproszone pośród stworzeń) oraz przyczynę celową (obdarzającą stworzenia wrodzonym pragnieniem powrotu do Niego)⁵. Każde stworzenie, jak mówi Akwinata za Pseudo-Dionizym, powraca do przyczyny, od której pochodzi, jako do swego dobra i doskonałości⁶.

² Por. M. J. Osler, *From Immanent Natures to Nature as Artifice: The Reinterpretation of Final Causes in Seventeenth-Century Natural Philosophy*, „The Monist”, (1996), 3, s. 388–407.

³ Ockhamowe rozumienie zagadnienia przyczynowości celowej omawia najszerzej M. McCord Adams, *Ockham on Final Causality: Muddying the Waters*, „Franciscan Studies” (1988) 56, s. 1–46. Nie podejmuje ona jednak zagadnienia, które nas tu interesuje, to znaczy: tego, jak myśl Ockhama może być umiejscowiona na historycznej osi rozwoju zagadnienia celowości.

⁴ Autorem wspomnianego określenia jest R. Pasnau, który posłużył się nim w artykule *Intentionality and Final Causes*, w: *Ancient and Medieval Theories of Intentionality*, red. D. Perler, Brill, Leiden 2001, s. 301–324. Pasnau używa tego określenia, jak już wspomniałem, przede wszystkim do opisu teorii Awicenny; zaznacza jednak, że można je rozciągnąć również na inne, późniejsze teorie, z których najważniejsza jest ta, której autorem jest Tomasz z Akwinu.

⁵ Por. F. O'Rourke, *Pseudo-Dionysius and the Metaphysics of Aquinas*, Brill, Leiden 1992, s. 234–41. Nie znaczy to, że pojęcie Boga jako przyczyny sprawczej jest z konieczności obce myśli Stagiryty. Wielu współczesnych badaczy twierdzi bowiem, że zdaniem Arystotelesa pierwszemu poruszycielowi przysługuje zarówno przyczynowość celowa, jak i przyczynowość sprawcza. Por. np. D. Ross, *Aristotle*, Routledge, Londyn–Nowy Jork 2005, s. 187; M. R. Johnson, dz. cyt., s. 253. Natomiast nie ulega wątpliwości, że wizja świata jako *wypływającego* od Boga i powracającego do Niego jest obca filozofii Stagiryty.

⁶ Thomas de Aquino, *In librum Beati Dionysii De divinis nominibus expositio*, red. C. Pera, P. Caramello, C. Mazzantini, Marietti-Taurini, Rzym 1950, cap. 6, lectio 2.

Przyczynowość celowa zajmuje w myśli Tomasza pełnoprawne miejsce obok trzech pozostałych rodzajów przyczynowości. Jak bowiem mówi za Arystotelesem Tomasz: „nie sądzimy, że znamy cokolwiek tak długo, jak długo nie uchwycimy «dlaczego» (*propter quid*) – czyli jak długo nie uchwycimy przyczyny [danej rzeczy]”⁷. Tymczasem przez podanie przyczyny celowej „odpowiada się na pytanie zadane przez «dlaczego?»”. Kiedy bowiem pytamy: «Dlaczego ten człowiek chodzi?», odpowiadamy: «Aby wyzdrowieć»; a gdy to mówimy, sądzimy, że wskazujemy na przyczynę”⁸. Tomasz zaraz jednak dodaje, iż jest świadom, że to, iż cel jest przyczyną, jest mniej oczywiste aniżeli to, że przyczynami są materia, forma i to, co sprawcze⁹.

Cel jest zdaniem Tomasza najpotężniejszą z czterech przyczyn: nazywa on

go „przyczyną przyczyn” (*causa causarum*) oraz „przyczyną przyczynowości wszystkich przyczyn” (*causa causalitatis in omnibus causis*)¹⁰. Jest tak dlatego, że „cel sprawia, że sprawca (*efficiens*) jest sprawcą; i podobnie, sprawia, że materia jest materią, a forma – formą, ponieważ materia przyjmuje formę jedynie z powodu celu, a forma udoskonala materię jedynie z powodu celu”¹¹. A zatem nawet o materii można mówić, że dąży ona do pewnego celu – albowiem „pożąda ona formy” jako swojej doskonałości¹². Cel, będąc kresem ruchu (który należy tu rozumieć szeroko, wszelką zmianę, a nie tylko zmianę miejsca, czyli tzw. ruch lokalny), determinuje porządek i kierunek tegoż ruchu, który zmierza do jego osiągnięcia¹³. Cel jest z istoty swej przyczyną, ponieważ jest pożądanym przez działającego¹⁴.

⁷ Tłum. aut. Por. Thomas de Aquino, *Commentaria in octo libris Physicorum Aristotelis*, w: *Opera omnia issu impensaue Leonis XIII*, t. 2, red. P. Mandonnet, Rzym 1884, lib. II, lectio 5, (odtąd: *In Phys.*): „Sed nos non opinamur nos scire unumquodque, nisi cum accipimus propter quid, quod est accipere causam”. Jeżeli nie zaznaczono inaczej, podawane tłumaczenia będą mojego autorstwa.

⁸ Tamże: „Quartum autem modum causae ponit, quod aliquid dicitur causa ut finis; et hoc est cuius causa aliquid fit, sicut sanitas dicitur ambulationis. Et hoc patet quia respondetur ad questionem factam propter quid: cum enim quaerimus propter quid ambulat? Dicimus ut sanetur; et hoc dicentes opinamur nos assignare causam”.

⁹ Por. tamże: „Ideo autem potius probat de fine quod sit causa quam de aliis, quia hoc minus videbatur propterea quia finis est ultimum in generatione”.

¹⁰ Thomas de Aquino, *De principiis naturae ad fratrem Sylvestrum*, w: *Opera omnia issu Leonis XIII*, t. 43, red. P. Mandonnet, Editori di San Tomasso, Rzym 1976, caput 4 (odtąd: *De princ. nat.*): „Finis est causa causarum, quia est causa causalitatis in omnibus causis”.

¹¹ Tamże: „Unde finis est causa causalitatis efficientis, quia facit efficiens esse efficiens: similiter facit materiam esse materiam, et formam esse formam, cum materia non suscipiat formam nisi per finem, et forma non perficiat materiam nisi per finem”.

¹² Por. Thomas de Aquino, *In duodecim libros Metaphysicorum Aristotelis expositio*, red. M. R. Cathala, R. M. Spiazzi, Marietti-Taurini, Rzym 1971, lib. I, lectio 1 (odtąd: *In Metaph.*): „Unaquaeque res naturaliter appetit perfectionem sui. Unde et materia dicitur appetere formam, sicut imperfectum appetit suam perfectionem”, por. również tenże, *Liber de veritate catholicae Fidei contra errores infidelium seu Summa contra Gentiles*, red. P. Marc, C. Pera, P. Caramello, Marietti-Taurini, Rzym 1961, lib. II, cap. 23 (odtąd: *Scg.*).

¹³ Por. Thomas de Aquino, *In Metaph.*, lib. I, lectio 4.

¹⁴ Por. tamże. Por. również Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, w: *Opera omnia issu impensaue Leonis XIII*, t. 6-7, red. P. Mandonnet, Rzym 1891-2, I-II, q. 1, art. 1, ad 1 (odtąd: *S. th.*).

Dobro i cel mają tę samą naturę: dobro, będąc tym, co jest pożądane przez wszystkie stworzenia, stanowi dla nich cel¹⁵. To, do jakiego stopnia dana rzecz jest pożądana, zależy od jej doskonałości tak, że im jest doskonalsza (to znaczy, im bardziej jest w akcie), tym bardziej jest pożądana¹⁶. Owo pożądanie dobra-celu właściwe jest wszystkim rodzajom bytów, lecz w różny sposób. Nawet byty zajmujące (przynajmniej w pewnym sensie) najniższe miejsce w hierarchii ontologicznej, to znaczy żywioły, mają pewne pożądanie względem naturalnego dla każdego z nich miejsca, które jednocześnie stanowi ich cel: osiągnąwszy go, zaspokajają owo pożądanie i ich ruch się kończy¹⁷. Tomasz stosuje pojęcia pragnienia i miłości do wszystkich rodzajów bytów: od nieożywionych, przez rośliny i zwierzęta, aż po ludzi. Wszystkie te rodzaje mają inklinację względem ich właściwych celów¹⁸. Zasadą, która wywołuje pragnienie do zjednoczenia się danego bytu z jego celem, który jest zarazem jego początkiem, jest miłość¹⁹. W najwyższym stopniu zaktualizowanym jest, oczywiście, Bóg. Jest On swoim istnieniem i nie ma w Nim żadnego pierwiastka możności. Podąża-

jąc za Pseudo-Dionizym, Akwinata stwierdza, że „Dobro” i „dobry” stanowią jedno z podstawowych i najważniejszych imion, którymi możemy obdarzyć Boga, ponieważ jest On, jako byt najdoskonalszy, pożądanym w najwyższym stopniu²⁰. Z tego powodu jest On powszechnie pożądanym przez wszystkie stworzenia²¹. Każdy byt skłania się ze swej natury bardziej do dobra wspólnego (tj. dobra całego wszechświata i dobra swojego gatunku) aniżeli do swego dobra partykularnego. Jest tak dlatego, że pierwszorzędnym celem natury jest nie zachowanie indywiduum, lecz zachowanie gatunku²².

Najbardziej przekonującym, zdaniem Tomasza, dowodem tego, że w dziełach natury obecne jest ukierunkowanie celowościowe, jest fakt, że z jej działań zawsze wynika najlepszy i najbardziej stosowny możliwy skutek (*ex operatione naturae semper invenitur aliquid fieri quanto melius et commodius esse potest*).²³ Bytom rozumnym przysługuje jednak poznanie celu (tudzież – jak w niektórych miejscach mówi Akwinata – doskonałe poznanie celu, tj. poznanie celu jako celu)²⁴ i – co szczególnie ważne – zastanawianie się (*deliberatio*) nad tym, jak ów

¹⁵ Por. Thomas de Aquino, *In Metaph.*, lib. II, lectio 4. Por. również J. Aertsens, *Nature and Creature: Thomas Aquinas's Way of Thought*, Brill, Leiden 1988, ss. 337-42.

¹⁶ Por. Thomas de Aquino, *S. th.* I, q. 5, art. 1.

¹⁷ Por. Thomas de Aquino, *Quaestiones disputatae de veritate*, w: *Opera omnia issu Leonis XIII*, t. 22, red. P. Mandonnet, Ad Sanctae Sabinae/Editori di San Tomasso, Rzym 1970-76, q. 21, art. 2 (odtąd: *De veritate*).

¹⁸ Por. Thomas de Aquino *S. th.* I-II, q. 26, art. 1; tenże, *De veritate*, q. 22, art. 1.

¹⁹ Por. Thomas de Aquino, *S. th.* I-II, q. 26, art. 2.

²⁰ Por. tamże, I, qq. 5-6.

²¹ Por. Thomas de Aquino, *Scg* III, cap. 17.

²² Por. Thomas de Aquino, *S. th.* I, q. 60, art. 5, ad 3.

²³ Thomas de Aquino, *In Phys.*, lib. 2, lectio 12.

²⁴ Por. np. *S. th.* I-II, q. 6, art. 2, corp.

cel osiągnąć – dlatego mogą one w różny sposób starać się dotrzeć do celu. Natomiast działania bytów nierozumnych są z góry określone, tj. działający, należący do tego samego gatunku, zawsze posługują się takimi samymi środkami do osiągnięcia takiego samego celu. To przyporządkowanie jest dla Tomasza znakiem działania inteligencji – skoro same rzeczy naturalne są jej pozbawione, to nie one same ukierunkowują się na swój cel, lecz są nań nakierowywane przez Boga: „cała natura jest przyporządkowana do swego celu przez jakąś zasadę intelektualną tak, że dzieło natury wydaje się być dziełem inteligencji, gdy zmierza przez określone środki do pewnych celów”²⁵. Byty rozumne – dzięki rozumowi i woli – same wprowadzają się w ruch, dzięki któremu zmierzają do swego celu; byty nierozumne dążą do celu dzięki pewnemu naturalnemu porządkowi – są jak gdyby wprowadzane w ruch przez coś innego, niż one same; sam Bóg przyporządkowuje je do ich celu, niczym łucznik skierowujący do celu strzałę.²⁶ Sam jednak ostateczny cel jest dla wszystkich bytów z góry zdeterminowany, a wolność przysługująca bytom rozumnym polega na możliwości dobierania różnych środków do jego osiągnięcia²⁷.

Tomasz przyjmuje dychotomię „celowość-przypadek” jako wyczerpującą możliwości działania wszystkich bytów. Ze względu na cel zachodzą wszystkie te rzeczy, które dzieją się często bądź zawsze; działania naturalne muszą zachodzić ze względu na cel właśnie dlatego, że widzimy, iż działania natury zawsze bądź w większości przypadków osiągają ten sam skutek (na przykład w przypadku każdego z gatunków zwierząt poszczególne osobniki rozwijają się – a zatem osiągają właściwą sobie doskonałość – w taki sam sposób). Takie działanie natury nie dałoby się wytłumaczyć, jak sądzi Tomasz, jeżeli nie przyjmie się, że zachodzi ono w sposób celowościowo ukierunkowany. Cel jest zatem przyczyną *przez się*; natomiast przypadek jest przyczyną jedynie *przypadłościowo*, w sensie pochodnym względem celu. Przez przypadek dzieją się bowiem te rzeczy, które normalnie zachodzą ze względu na cel. Tak na przykład w funkcjonowaniu natury co jakiś czas zdarzają się błędy, gdy nie osiąga ona swego celu i rodzi się osobnik o cechach odmiennych od tych, które są właściwe jego gatunkowi²⁸. Tomasz stwierdza również, że przypadek wymyka się naukowemu wyjaśnieniu: obejmuje ono bowiem tylko zjawiska zachodzące regu-

²⁵ Thomas de Aquino, *In Phys.*, lib. 2, lectio 4: „Ideo autem res naturales imitabiles sunt per artem, quia ab aliquo principio intellectivo tota natura ordinatur ad finem suum, ut sic opus naturae videatur esse opus intelligentiae, dum per determinata media ad certos fines procedit”.

²⁶ Por. Thomas de Aquino, *S. th.* I-II, q. 1, art. 2. Podstawowym ograniczeniem paraleli między Bogiem, skierowującym byty naturalne ku ich celom, a łucznikiem, skierowującym do celu strzałę, jest oczywiście to, że ukierunkowanie, z którym mamy do czynienia w bytach naturalnych, jest wewnętrzne względem nich: Bóg obdarza każdy z nich zasadą ruchu. Natomiast ukierunkowanie strzały jest całkowicie zewnętrzne względem niej samej i sprzeczne z właściwej elementom, z których jest utworzona, skłonnością naturalną.

²⁷ Por. np. tamże, I-II, q. 1, art. 4-8.

²⁸ Por. Thomas de Aquino, *In Phys.*, lib. II, lectio 14.

larnie; natomiast przypadek, jako zachodzący nieregularnie, wymyka się dowodzeniu filozofa natury²⁹.

Tomasz odwołuje się do pojawiającego się w drugiej księdze *Fizyki* Arystotelesa przykładu padającego deszczu. Zdaniem Akwinaty posługiwali się nim starożytni materialści, chcący dowieść, że natura nie działa ze względu na pewien cel. Stwierdzali oni, że deszcz pada nie ze względu na jakiś cel (tj. dla pomnożenia plonów), lecz po prostu z konieczności materii (ze względu na zachodzące w unoszącej się parze zmiany fizykalne musi ona w pewnym momencie opaść na ziemię w postaci deszczu). Co więcej, opady deszczu czasem nie prowadzą do pomnożenia plonów, lecz je niszczą. Nie da się tymczasem dowieść, że coś, co powoduje przeciwne sobie skutki, działa raczej ze względu na jeden z nich niż ze względu na drugi, przeciwny. Tomasz polemizuje z tak zarysowanymi argumentami materialistów. Stwierdza on, że, po pierwsze, opady deszczu w większości przypadków pomnażają plony, a z rzadka je niszczą. To zaś, co ma miejsce w większości przypadków, zachodzi ze względu na cel – gdyby tak nie było, to nie można by wyjaśnić, dlaczego działanie przebiega w dany sposób i dlaczego natura funk-

cjonuje w zgodzie z pewnym porządkiem, który polega na ukierunkowaniu poszczególnych bytów ku właściwym im dobrom. Poza tym przykład z deszczem jest, jak sądzi Tomasz, źle dobrany, ponieważ ogólną przyczynę zestawia się w nim z jednostkowym skutkiem³⁰.

Tomasz stwierdza, że podstawowym sposobem argumentacji filozofa natury, która odwołuje się do przyczynowości celowej, jest wykazywanie, że coś zachodzi dlatego, iż lepiej było, by tak właśnie się stało (*quia dignius est quod sic sit*). Taką argumentacją jest oparta na ogólnym przekonaniu Tomasza, że „natura czyni to, co lepsze” (*natura facit quod melius est*) – nie chodzi tu jednak o to, co lepsze po prostu, lecz o to, co lepsze dla danego gatunku (gdyby chodziło o pierwsze rozumienie, to wszystkie zwierzęta powinny mieć duszę rozumną, która jest lepsza od duszy wegetatywnej i zmysłowej) – można zatem na przykład dowodzić, że „przednie zęby są ostre, ponieważ tak są lepsze do dzielenia jedzenia, a natura czyni to, co lepsze”³¹. Cały porządek celowościowy obecny w naturze może być zatem odkryty za pomocą rozumu naturalnego, bez pomocy objawienia.

²⁹ Por. tamże, lectio 7.

³⁰ Por. Thomas de Aquino, *In Phys.*, lib. II, cap. 12.

³¹ Tamże., lib. 2, lectio 11: „Et dicit quod etiam naturalis demonstrat aliquando aliquid esse, quia dignius est quod sic sit; sicut si demonstrat quod dentes anteriores sunt acuti, quia melius est sic esse ad dividendum cibum, et natura facit quod melius est. Non tamen facit quod melius est simpliciter, sed quod melius est secundum quod competit substantiae uniuscuiusque: alioquin cuilibet animali daret animam rationalem, quae est melior quam anima irrationalis”.

3. William Ockham: krytyka i dekonstrukcja „kosmicznej teleologii”

Już na samym wstępie, przechodząc do przedstawienia myśli Ockhama, możemy powiedzieć, że jeśli idzie o zagadnienie celowości świata natury, jego filozofia stanowi dość radykalne zerwanie z myślą Akwinaty. Dzieła Ockhama różnią się jednak między sobą, jeśli idzie o to, jak bardzo radykalne zerwanie się w nich dokonuje. Ockham wielokrotnie stwierdza, że przyczynowość celu „polega nie na czymś innym, niż na tym, że jest on kochany i pożądany przez tego, kto działa sprawczo ze względu na ów cel jako kochany”³². W świetle takiego opisu przyczynowości celu nie będzie dla nas szczególnym zaskoczeniem, że Ockham ograniczy ją właściwie do działań bytów rozumnych.

Przykładem najłagodniejszej polemiki z koncepcjami „kosmicznej teleologii” jest fragment *Brevis summa libri Physicorum*, w którym Ockham powołuje się na Awerroesa, twierdząc wraz z nim, że wniosek „natura działa ze względu na cel” nie może być przedmiotem dowodzenia, a co najwyżej przedmiotem perswazji-przekonywania; jest on zatem w najlepszym razie prawdopodobny, ale w żadnym razie pewny³³. Ockham po-

sługuje się tu również swoją standardową taktyką osłabiania wymowy twierdzeń samego Arystotelesa: oprócz tego, że twierdzi, iż są one co najwyżej prawdopodobne (i jako takie zostały przez Stagirytę wygłoszone), twierdzi również, że przynajmniej część z nich jest tak naprawdę przytoczeniem opinii innych autorów, dlatego niekoniecznie należy je przypisywać samemu Arystotelesowi – i nie wszystkie z nich są prawdziwe³⁴. Charakterystyczne jest to, że choć Ockham w *Brevis summa* przychylił się do twierdzenia, że (przynajmniej niektóre) działania rzeczy naturalnych zachodzą ze względu na pewien cel (tak interpretuje on słynny fragment drugiej księgi *Fizyki* o padającym deszczu), to jednak zaraz ogranicza on jego siłę przez stwierdzenie, że ów cel jest dla nas ukryty³⁵. A skoro tak jest, to wyjaśnienia teleologiczne tracą właściwie cały swój sens, który nadają im tacy autorzy, jak Tomasz z Akwinu – i przestają właściwie być wyjaśnieniami, skoro nie znamy przyczyny, dla której dane działanie zachodzi.

Pośredni w swej radykalności poziom krytyki znajduje się w *Summula philosophiae naturalis*. Odpowiadając w tym

³² Por. Guillelmus de Ockham, *Quodlibeta septem*, w: *Opera theologica*, vol. 9, red. J. C. Wey, St. Bonaventure University, St. Bonaventure 1980, quodl. 4, q. 1, art. 1, concl. 1 (odtąd: *Quodl.*): „Causalitas finis non est aliud nisi esse amatum et desideratum ab agente efficaciter, propter quod amatum fit effectus”. Por. również tenże, *Quaestiones variae*, w: *Opera theologica*, vol. 8, red. G. Etzkorn, F. Kelly, J. C. Wey, St. Bonaventure University, St. Bonaventure 1984, q. 4 (odtąd: *Q. variae*).

³³ Guillelmus de Ockham, *Brevis summa libri Physicorum*, w: *Opera philosophica*, vol. 6, red. S. Brown, St. Bonaventure University, St. Bonaventure 1984, lib. 2, cap. 6 (odtąd: *Brevis summa*): „Notandum, secundum Commentatorem, quod ista conclusio «natura agit propter finem» demonstrari non potest, sed tantum persuaderi”.

³⁴ Por. tamże.

³⁵ Por. tamże.

dziale na pytanie, jakie czynniki działające działają ze względu na cel, a jakie nie, Ockham stwierdza, że bezsporne jest, iż ze względu na cel działają byty rozumne i wolne, jak również bezsporne jest, iż tego dotyczy dowodzenie, którym posługuje się w *Fizyce* Arystoteles. Natomiast bardziej wątpliwe jest to, czy ze względu na cel działają byty obdarzone duszą zmysłową – zwierzęta; a jeszcze bardziej wątpliwe, czy działają tak byty obdarzone jedynie duszą wegetatywną – rośliny. Zauważmy, że w ten sposób od razu eliminuje się z rozważań celowościowych byty całkowicie nieożywione, którym – jak się wydaje – Tomasz jednak przypisuje pewne dążenia ku celowi, nawet jeśli nie przysługują im osiągnięcie pełnej doskonałości³⁶. Ockham stwierdza, że w ścisłym sensie nie można mówić o bytach nierozumnych jako o mających przyczynę celową – działają one bowiem z czysto naturalnej konieczności, nie zamierzając niczego. Posiadanie przyczyny celowej może im zostać przypisane jedynie w sensie szerokim, jako skierowanym do ich celu przez Boga bądź wtedy, gdy są one na cel nakierowane przez pewien czynnik zewnętrzny, którym jest posługująca się nimi dla pewnego celu istota rozumna, czyli człowiek³⁷.

Trzeci, najbardziej radykalny poziom krytyki i dekonstrukcji Ockhama moż-

na odnaleźć w jego *Quaestiones quodlibetales*. Różnią się one w ten sposób od wcześniej omawianych jego dzieł. Bardzo możliwe, że jest tak po prostu dlatego, iż tu nie krępuje go już dłuższy autorytet Stagiryty, może więc w pełni przedstawić własne stanowisko. Odpowiadając na pytanie: czy każdy skutek posiada przyczynę celową różną od przyczyny sprawczej? Ockham w jednym ze swych kwodlibetów przekonuje, iż jedynie dzięki objawieniu można zyskać wiedzę pozwalającą udzielić na to pytanie odpowiedzi twierdzącej. Natomiast za pomocą samego tylko naturalnego rozumu nie można dowieść „ani z tego, co oczywiste samo przez się (*ex per se notis*), ani z doświadczenia, że każdy skutek ma przyczynę celową”³⁸. Dopiero objawienie – a nie, jak sądził Tomasz (do którego wprowadzie sam Ockham nigdzie się w tym aspekcie otwarcie nie odnosi), rozum naturalny – pouczyć nas może o tym, że działania zachodzące na poziomie natury mają jakiś cel³⁹.

Ockham zdaje się również wątpić, czy można prawdziwie powiedzieć, że byty nierozumne *kochają* i *pożądają* czegoś w sposób sprawczy, sugerując w ten sposób, iż działania te przysługują jedynie bytom obdarzonym rozumem⁴⁰. Pragnie on również przekonać swych czytelników, że dowodzenie istnienia przyczynowości celowej, którym Arystoteles po-

³⁶ Por. Thomas de Aquino, *In libros Aristotelis De caelo et mundo expositio*, w: *Opera omnia issu impensaue Leonis XIII, t. 3*, red. P. Mandonnet, Rzym 1886, lib. II, lectio 18.

³⁷ Guillelmus de Ockham, *Summula philosophiae naturalis*, w: *Opera philosophica*, vol. 6, red. S. Brown, St. Bonaventure University, St. Bonaventure 1984. lib. 2, cap. 6 XXX (odtąd: *Summula*). Podobne stwierdzenie odnaleźć można w tegoż *Scriptum in librum primum Sententiarum. Ordinatio*, w: *Opera theologica*, vol. 1, red. G. Gal, prol., q. 11.

³⁸ Guillelmus de Ockham, *Quodl.*, IV, q. 1, art. 2, concl. 1-2.

³⁹ Tamże, ad 1.

⁴⁰ Por. tamże, ad 2.

sługuje się w drugiej księdze *Fizyki*, dotyczy jedynie działającego wolnego, tj. takiego, „który może bez zmiany we współdziałającym oraz bez doznawania i innych dyspozycji popełniać błąd i zawodzić”⁴¹ – dlatego „stwierdzenie o posiadaniu przyczyny celowej nie dotyczy (...) pozostałych [tj. pozbawionych wolności] działających”⁴². Bytami wolnymi są zaś jedynie byty rozumne. Takie stwierdzenia Ockhama stoją w sprzeczności nie tylko z tezami Tomasza z Akwinu, lecz również ze stwierdzeniami samego Arystotelesa, które wygłasza on w drugiej księdze *Fizyki*⁴³.

Jednym z podstawowych, zdroworozsądkowych argumentów na rzecz istnienia przyczynowości celowej, do których odwołują się zarówno Arystoteles, jak i Tomasz z Akwinu (czyni to nawet Ockham w swych wcześniej wspomnianych przeze mnie dziełach), jest fakt, że przez podanie przyczyny celowej można sensownie odpowiedzieć na pytanie, dlaczego? (*propter quid?*), zadane względem danej rzeczy. Takie odniesienia do celowości mają być, jak twierdzą wymienieni autorzy, w pełni zasadne również względem świata natury⁴⁴. Ockham tymczasem stwierdza wyraźnie w kwodlibetach, że pytanie o przyczynę celową w ogóle nie ma miejsca w dziedzinie rzeczy naturalnych. Dotyczy ono jedynie

„działającego w sposób wolny, który ze swej natury nie skłania się bardziej ku jednemu skutkowi aniżeli ku drugiemu” (to z kolei ujawnia inny aspekt myśli Ockhama, którym tu nie będziemy się zajmować, a mianowicie odrzucenie eudajmonizmu), natomiast nie dotyczy ono „działającego z natury, ponieważ taki działający ze swej natury skłania się ku jednemu określone skutkowi w taki sposób, że nie może powodować skutku przeciwnego”⁴⁵. Uznanie owej konieczności natury stanowi więc wystarczające wyjaśnienie działania bytów nierozumnych; a zatem filozof natury zajmował się będzie w wyjaśnianiu działania świata przyrody jedynie trzema rodzajami przyczyn, a odwołując się do rządzącej nimi konieczności, będzie korzystał przede wszystkim z pojęcia przyczynowości sprawczej. Ockham odrzuca więc Tomaszową dychotomię „celowość albo przypadek”, stwierdzając, że (jak poucza nas rozum naturalny, nie odwołujący się do objawienia) działania bytów nierozumnych nie zachodzą ani ze względu na cel, ani przez przypadek, lecz po prostu z konieczności natury. A zatem – również wbrew temu, co sądzi Tomasz – nie tylko działania zachodzące ze względu na pewien cel mogą być przedmiotem dowodzenia filozofa natury, lecz również działania nieukie-

⁴¹ Tamże: „(...) omnes rationes Philosophi solum concludunt de agente quod potest sine variatione agentis concurrentis et passi et aliarum dispositionum peccare et deficere”.

⁴² Tamże: „De aliis autem agentibus non concludunt quod habeant causam finale”.

⁴³ Por. np. Arystoteles, *Physica*, w: *Aristoteles Latinus*, t. VII.1, red. F. Bossier, J. Brams, Desclée De Brouwer, Brugia-Paryż 1957, lib. II, cap. 8, 198b10-199b34 (odtąd: *Physica*).

⁴⁴ Por. Arystoteles, *Physica*, lib. II, cap. 3, 194b16-195a27; Thomas de Aquino, *In Phys.*, lib. II, lectio 5; Guillelmus de Ockham, *Summula*, lib. II, cap. 4; tenże, *Expositio libri Physicorum*, w: *Opera philosophica*, vol. 5, red. R. Wood, R. Green, G. Gal i in., lib. II, cap. 5 (odtąd: *Expositio*).

⁴⁵ Por. Guillelmus de Ockham, *Quodl.*, IV, q. 1, art. 2, ad 2.

runkowane celowo (a przynajmniej takie, w przypadku których owo ukierunkowanie bądź sam cel umykają naszemu poznaniu), a wynikające z konieczności natury.

Ockham posługuje się częścią argumentów, których używał również Tomasz, lecz wykorzystuje on je do wyciągnięcia wniosków radykalnie różnych od tych, do których dotarł Akwinata. Powiedziano wcześniej, że Tomasz – chcąc dowieść istnienia w naturze ukierunkowania celowościowego – odnosi się do obserwacji, że byty naturalne działają w sposób jednorodny i regularny: to znaczy, iż wszystkie indywidua należące do tego samego gatunku zawsze (bądź niemal zawsze) działają w taki sam sposób; czynią one tak, ponieważ ich działania stanowią środki do osiągnięcia właściwych tym gatunkom celów. Ockham odwołuje się do tej samej obserwacji, aby dowieść tezy dokładnie odwrotnej: stwierdza, że ponieważ działania bytów naturalnych zachodzą w taki jednorodny sposób i brak jest w nich jakiegokolwiek elementu wolnego wyboru, do wyjaśnienia tych działań nie potrzeba postulowania ich celowościowego ukierunkowania. W pełni wystarczające jest twierdzenie, że działania te zachodzą, ponieważ „ich [tj. bytów naturalnych]

natura wymaga tego z konieczności”⁴⁶. Ockham uznaje zatem regularność działań natury za przeszkodę, a nie wsparcie tezy, że są one ukierunkowane celowościowo⁴⁷. Jeżeli nie można w ogólności dowieść tego, że byty naturalne działają ze względu na jakiś cel, to tym bardziej nie można dowieść tego, że działają one ze względu na Boga jako swój cel ostateczny. Takie stwierdzenie równa się zaś odrzuceniu Tomaszowego (bądź jakiegokolwiek innego) teleologicznego dowodu istnienia Boga, jak i stwierdzeń łączących działania natury z Opatrznością Bożą – przynajmniej tak długo, jak długo pozostajemy na poziomie rozumu naturalnego, nie odwołując się do objawienia⁴⁸.

Kolejnym twierdzeniem Arystotelesa i Tomasza, które Ockham odrzuca w kwodlibetach, jest teza, że można mówić w sposób ścisły i zasadny o występowaniu w działaniach natury błędów (na przykład wtedy, gdy zamiast normalnego indywiduum danego gatunku rodzi się „monstrum”, czyli osobnik mający cechy odmienne od tych, które są typowe dla jego gatunku). Tomasz (podobnie zresztą jak Ockham w swoim *Expositio*) twierdzi, że istnienie w naturze błędów jest możliwe dlatego, iż działa ona ze względu na pewien cel⁴⁹. To

⁴⁶ Tamże: „(...) illud concludit [sc. Aristoteles] de agente libero, quod non plus inclinatur ex natura sua ad unum effectum quam ad alium; sed de agente naturali non concludit, quia tale agens ex natura sua sic inclinatur ad unum determinatum effectum quod non potest causare oppositum effectum”. Co ciekawe, w dziele, w którym podąża w sposób najbardziej ścisły za wykładem samego Arystotelesa, czyli w komentarzu do *Fizyki*, Ockham przyjmuje „klasyczną” argumentację, którą Stagiryta podziela z Tomaszem z Akwinu, dowodząc, że konieczność obecna w działaniach bytów naturalnych jest zgodna z ich ukierunkowaniem celowościowym. Por. *Expositio*, lib. II, cap. 12, par. 5.

⁴⁷ Por. tamże, IV, q. 2, art. 1, praemittendum 2.

⁴⁸ Por. tamże.

⁴⁹ Por. Thomas de Aquino, *In Phys.*, lib. II, lectio 12.

właśnie przez odniesienie do niego możemy stwierdzić, że natura „popęłniła błąd” w danej sytuacji – a dzieje się tak wtedy, gdy nie osiągnęła ona właściwego celu. Natomiast Ockham stwierdza w swych kwodlibetach, że jedynie w działaniach bytów obdarzonych wolną wolą można odnaleźć w ścisłym sensie błąd, ponieważ błędy występują jedynie w tych przypadkach, w których działający zamierza coś osiągnąć, lecz mu się to nie udaje. Nie można zatem mówić w pełni zasadnie, że natura popęłniła w czymś błąd, ponieważ – jako pozbawiona rozumu – niczego ona nie zamierza⁵⁰.

Ockham udziela negatywnej odpowiedzi na pytanie: czy można w sposób wystarczający dowieść tego, że Bóg stanowi przyczynę celową pewnego skutku?. Odpowiadając na ewentualne obiekcje, przedstawia on kilka zwyciężonych tez, które – jeżeli porówna się je do twierdzeń zawartych w teleologii Akwinaty – mogą uderzać swą radykalnością. Niestety, owe stwierdzenia są również – jak już wspomniano – bardzo krótkie, i nie dostarczają czytelnikowi Ockhama wystarczającego wyjaśnienia czy uzasadnienia swej treści. W przeciwieństwie do tego, co przeczytać można w dziełach Tomasza (a co stanowi niewątpliwie kreatywnie przy-

swojne dziedzictwo myśli Pseudo-Dionizego Aregopagity i innych autorów o proveniencji neoplatonickiej), Ockham *explicite* zaprzecza tezie, że „natura partykularna pożąda bardziej dobra wszechświata i jego rządcy aniżeli swego własnego”. Stwierdzenie to nie zostaje niestety przez niego rozwinięte⁵¹.

Inna obiekcja, na którą odpowiada Ockham, mówi, że przez się (*per se*) wiadomym jest dla nas, że Bogu przysługują wszystkie absolutne doskonałości – a bycie tym, od czego wszystkie rzeczy zależą jako od swego celu, jest wprost absolutną doskonałością. Tezę tę bez wątpienia przyjmuje i rozwija Tomasz z Akwinu⁵². Ockham stwierdza zaś, że można na ów zarzut odpowiedzieć dwójako. Po pierwsze, można powiedzieć, że nie jesteśmy w stanie stwierdzić, czy był pierwszy i najwyższy – czyli Bóg – posiada wszystkie absolutne doskonałości. Po drugie, nawet jeśli uznamy, że jesteśmy w stanie to stwierdzić, to i tak możemy dodać, iż za pomocą rozumu naturalnego nie potrafimy dojść do tego, czy bycie tym, od czego zależne są wszystkie rzeczy, jest absolutną doskonałością⁵³. Dlatego – wbrew temu, co twierdzi Tomasz – Ockham mówi, że nie możemy dowieść tego, iż wszechświat jest podporządkowany pewnej pierwszej zasadzie – Bogu⁵⁴.

⁵⁰ Por. Guillelmus de Ockham, *Quodl.*, IV, q. 1, art. 2, ad 2.

⁵¹ Por. tamże, IV, q. 2, art. 2, ad inst.

⁵² Por. np. Thomas de Aquino, *Summa theol.*, I, q. 4.

⁵³ Por. Guillelmus de Ockham, *Quodl.*, IV, q. 2, art. 2, ad inst.

⁵⁴ Por. tamże.

4. Zakończenie

Zarys poglądów Tomasza i Ockhama oraz ich porównanie pozwalają nam, jak się wydaje, uświadomić sobie, że patrzenie na Ockhama jako na pewne ogniwo pośrednie między filozofią scholastyczną a nowożytną jest uzasadnione. Na zadane w tytule tego artykułu pytanie, czy Ockham jest dekonstruktorem myśli Akwinaty na polu przyczynowości celowej, wypada zatem udzielić odpowiedzi twierdzącej – choć, jak widzieliśmy, radykalizm, z jakim zerwanie się tu dokonuje, zależy od tego, na którym dziele Ockhama skupiamy naszą uwagę. We wszystkich badanych przez nas tekstach przewijają się jednak dwie podstawowe idee. Pierwszą jest sceptycyzm względem możliwości poznania i udowodnienia przez nas istnienia ukierunkowania celowościowego w świecie natury. Jest on szczególnie uderzający, gdy porówna się go z Tomaszowym przekonaniem, że osiągnięcie tego jest nam dostępne. Drugą, wypływającą właściwie z pierwszej, jest zaś obecna w dziełach Ockhama tendencja do skupiania wyjaśnień działania

natury na pozostałych trzech rodzajach przyczynowości, a w szczególności na przyczynowości sprawczej. Te dwie idee miały bez wątpienia przemożny wpływ na myślicieli późniejszych, poczynawszy od Buridana, a skończywszy na mechanicyzmie Kartezjusza i odrzuceniu teleologii u Spinozy.

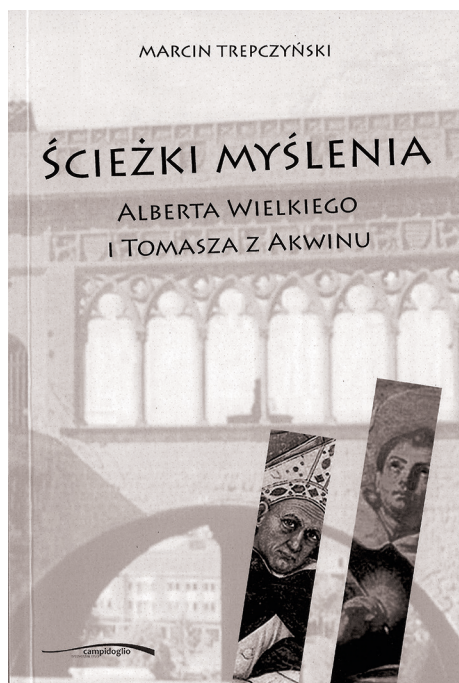
Przynajmniej część wyjaśnienia owego przejścia, które dokonuje się pomiędzy myślą Tomasza a myślą Ockhama, może zostać powiązana z odrzuceniem przez drugiego z wymienionych myślicieli wielu tez o proveniencji neoplatonickiej, które przyjmował Akwinata. Nie znaczy to jednak, że myśl Ockhama stanowi jakiś prosty powrót do myśli Arystotelesa; wręcz przeciwnie, w filozofii Ockhama zasięg wyjaśnień celowościowych zostaje ograniczony znacznie bardziej, aniżeli miało to miejsce w dziełach Stagiryty. Zmiana ta stanowi zatem istotny wkład czternastowiecznego myśliciela w przejście od „kosmicznej teleologii” do antyfinalistycznych koncepcji nowożytnych.

Thomas Aquinas and William of Ockham on the purposefulness of the natural world

Keywords: finality, philosophy of nature, Thomas Aquinas, William of Ockham

The article presents an outline of comparison between two medieval conceptions of teleological directedness of nature, the authors of which are Thomas Aquinas and William of Ockham. The author claims that Ockham's philosophy can – at least to some degree – be seen as a step towards those of modern the-

ories which reject any influence of final causality upon non-rational entities. In this respect it differs substantially from Aquinas's conception, which can legitimately be called a "cosmic teleology", covering the Universe as a whole and all its parts.

Marcin Trepczyński

Ścieżki myślenia
Alberta Wielkiego i Tomasza
z Akwinu

Warszawa 2013

Książka prezentuje nowatorskie podejście do badania tekstów dawnych myślicieli. Koncentruje się nie na rezultatach myślenia, lecz na tym, jak się do tych rezultatów dochodzi. Zawarte w nich dane historyczne oraz analizy często mało znanych tekstów Alberta Wielkiego i jego słynnego ucznia Tomasza z Akwinu pokazują, co kształtowało myślenie tych dwóch dominikanów, w jaki sposób prowadzili oni swoje rozumowania oraz jak ich zdaniem należało prowadzić myśl w takich dziedzinach jak nauki o przyrodzie czy teologia objawiona. Wśród wielu zagadnień w książce zostają podjęte m.in. kwestie: naukowości teologii i metody tej dyscypliny, wykraczania w tej dziedzinie poza powszechnie przyjęte reguły logiczne oraz problemu ze stosowaniem indukcji w przyrodoznawstwie

Wydawnictwo „Campidoglio” – www.naszestrony.eu/campidoglio